

**ESHITISHDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR TALLAFUZ MALAKASINI
SHAKLLANTIRISH JARAYONIDA DIDAKTIK TAMOYILLARNI
QO'LLASH SAMARASI**

Mamarajabova Zulfiya Narbayevna

Nizomiy nomidagi TDPU professori, p.f. d.

Sobirova Xayotxon Shavkatovna

Nizomiy nomidagi TDPU magistri

Annotatsiya: Mazkur maqolada Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar tallafuz malakasini shakllantirish jarayonida didaktik tamoyillarni qo'llash mazmuni yoritilgan. Mazkur maqolada Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar tallafuz malakasini shakllantirish jarayonida didaktik tamoyillarni qo'llash samarasi tahlili berilgan.

Tayanch so'zlar: eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar, tallafuz malakasi, didaktik tamoyillari, Ilmiylik tamoyili, onglik va ijodiy faollik tamoyili. ko'rgazmalilik tamoyili, Bilimlarni puxta o'zlashtirish tamoyili, muntazamlilik, izchillilik tamoyili, yakka yondashish tamoyili, korreksion yo'nalganlik tamoyili

Аннотация: В данной статье рассматривается содержание использования дидактических принципов в процессе формирования произносительных навыков у детей с нарушением слуха. В данной статье дается анализ эффективности использования дидактических принципов в процессе формирования произносительных навыков у детей с нарушением слуха.

Ключевые слова: слабослышащие дети, произношения, дидактические принципы, научный принцип, принцип сознательности и творческой деятельности. принцип доказательности, принцип тщательного усвоения знаний, принцип регулярности, принцип последовательности, принцип индивидуального подхода, принцип коррекционной направленности

Abstract: This article examines the content of the use of didactic principles in the process of forming pronunciation skills in children with hearing impairments. This article provides an analysis of the effectiveness of using didactic principles in the process of forming pronunciation skills in children with hearing impairments.

Key words: hearing-impaired children, pronunciation, didactic principles, scientific principle, principle of consciousness and creative activity. principle of evidence, principle of careful acquisition of knowledge, principle of regularity, principle of consistency, principle of individual approach, principle of correctional focus

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar tallafuz malakasini shakllantirish jarayonida umumiy pedagogikada asoslab berilgan didaktik tamoyillar tizimi, ilmiylik, onglilik va faollik, tushunarlik, ko'rgazmalilik, puxtalik, yakka yondashish, izchillik va muntazamlilik, nazariyaning amaliyot bilan bog'liqligi va boshqa tamoyillari bo'yicha ish olib boradi.

Ilmiylik tamoyili. Ilmiy bilimlarning egallab olinishini ta'minlash uchun kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining idrok qila olish imkoniyatlarini hisobga olgan holda eng muhim ilmiy ma'lumotlarni tanlab olish kerak. O'quvchilarning idrok qila olish imkoniyatlari jismoniy kuch va aqliy kuchlanish talab qiluvchi o'quv mavzulari va amaliy masalalarni izchillik bilan murakkablashib borish jarayonida kengayib boradi. O'quv materialining ilmiyliligi tushunarli bo'lish bilan uyg'unlashishi kerak.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni o'qitish jarayonida nazariyani amaliyot bilan bog'lash tamoyili. Nazariyani amaliyot bilan bog'lash o'quvchilarni amaliy masalalarni hal qilishda nazariyaning ahamiyatini tushunishga olib keladi. Bu o'quv materiallarini o'zlashtirishda uning sifatini ko'taradi[3]. Bu tamoyil mehnat ta'limi va o'quvchilarni amaliy faoliyatga tayyorlash vazifalarini hal qilishda alohida ahamiyat kasb etadi. O'qitishda nazariya bilan amaliyotning bog'lanish xarakteri o'quv fanining mazmuni bilan taqozo qilinadi. O'qitishda nazariy bilimlar o'quvchilarni tabiatning u yoki bu hodisalari bilan amaliy tanishtirish jarayonida puxtaroq o'zlashtirib olinadi. Bunda amaliyot o'quvchilarni nazariyani o'zlashtirishga qiziqtirish uchun undan oldinroq kelishi mumkin. O'quvchilarning jonli tabiat burchagidagi, shuningdek, o'simliklarning suvga, issiqlikka, yorug'likka ehtiyojini, gul, manzarali o'simliklarning o'sishi va rivojlanishiga organik va mineral o'g'itlarning ta'sirini, pomidorning pishishi va hosildorligini aniqlash bo'yicha tajribalar o'tkazish bilan bog'liq bo'lgan o'quv-tajriba maydonchasidagi mehnat jarayonida nazariya bilan amaliyot bog'lanishi yaxshi amalga oshiriladi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni o'qitishda onglilik va ijodiy faollik tamoyili. O'quvchilarning bilimini ongliligi va ijodiy faolligi qoidasi: o'quvchilarning

o'qishga ongli va ijodiy munosabatda bo'lishlarini; o'rganilayotgan materialni tushunib olishlari va tushunganlarini ifodalay olishlarini; o'qish faoliyatini ijodiy xarakterda bo'lishini; bilimlarning amaliyotda ongli qo'llanilishi va ularning ishonchga aylanishini o'z ichiga oladi. Onglilik tamoyilini amalga oshirishda bosh rol o'qituvchiga taalluqlidir[2]. U o'quvchi oldida turgan vazifalarni aniq qilib ifodalashi va ularni yaxshilab bajarishga qiziqish uyg'otishi kerak. O'qitishda onglilikning namoyon bo'lishining oliy shakli o'quvchilarning ijodiy faolligidir. Bilimni egallashda onglilik mavjud bo'lsa, o'quvchilarda ijodiy faollik shakllanishi ijobiy samara beradi.

O'qitishning ko'rgazmalilik tamoyili. Ko'rgazmalilik qoidalaridan foydalanishning asosiy vazifasi o'quvchilarning bilish faoliyatlarini faollashtirishdir. Bu tamoyil atrof-olamni bevosita qabul qilib olish asosidagi o'qitishni nazarda tutadi. Ko'rgazmalilik tamoyiliga rioya qilish tabiatni o'rganishning dastlabki bosqichlarida, ayniqsa, muhimdir. Chunki kichik yoshdagi maktab o'quvchilar ko'rganlarida hosil qilgan xususiy taassurotlari asosida to'g'ri tushuncha va xulosalar hosil bo'lishiga yordam beruvchi to'la qimmatli bilimlar olishlari kerak.

Bilimlarni puxta o'zlashtirish tamoyili. Bu tamoyil olingan bilimlarni, shakllantirilgan o'quv ko'nikmalari o'quvchilar xotirasida uzoq saqlanishini nazarda tutadi. O'quvchilar bilimining puxta bo'lishi ko'rsatib o'tilgan tamoyillardan o'quvchilarning saviyasi hamda qiziqishiga qanchalik muvofiq tarzda foydalanilishiga bog'liq[1]. Bilimlarning puxta bo'lishiga erishish uchun, avvalo, o'quv yili boshlanishida ilgari o'tilgan materialni yangi bilimlarning o'zlashtirilishini ongli bo'lishi uchun tiklash zarur. Birinchi navbatda, dasturning yangi material bilan ko'proq bog'liq bo'limlarini takrorlash lozim. Bunda yangi bilimlarini o'zlashtirishning birinchi bosqichida o'qituvchi o'quvchilar yangi materialni asosli ravishda tushunishlari va o'zlashtirib olishlari uchun uning barcha hajmini emas, balki asosiy mazmunini berishi kerak.

O'qitishda muntazamlilik va izchillilik tamoyili. Materialning bunday berilishi shu bilan izohlanadiki, kichik yoshli maktab o'quvchilarining tabiat to'g'risidagi fan asoslarini faqat atrof-olamning jism va hodisalarini aks ettiruvchi va ular o'rtasidagi bog'lanishlarni ochib beruvchi dastlab oddiy tabiiy ob'ektlar bilan, keyin esa murakkabrog'i bilan izchil tanishtirib borish jarayonida egallab olishlari mumkin. Bu bilan o'qitishda muntazamlilik tamoyili amalga oshiriladi.

O'qitishning muntazamliligi, ya'ni tizimlilik bilimni bayon qilishda muayyan tizimga amal qilishdan tashqari amaliyot bilan bog'lanishning xilma-xil shakllari amalga oshirilishini, jumladan, nazariy bilimlarini kuzatishlar va bilib olishga qaratilgan qiziqarli o'yinlar bilan; atrofdan hayot va qurilish amaliyoti bilan; mehnat ta'limi va ijtimoiy-foydali mehnat bilan; maktaboldi uchastkasidagi ish va unumli mehnat bilan bog'lanishini nazarda tutadi.

Yakka yondashish tamoyili. O'rta ta'lim tizimini qayta qurish sharoitida bolalarning yakka xususiyatlarini o'rganish tobora katta ahamiyat kasb etib bormoqda. Maktabga kirayotgan har bir bola muayyan axborot yig'indisiga va yakka xususiyatlarga ega, ular bilimlarni o'zlashtirish jarayonlariga ta'sir ko'rsatadi. Biroq o'qitish jarayonida bolalar guruhida bilimlarni o'zlashtirish darajasi bir xil bo'lishi mumkin. Binobarin, bolalar rivojida to'g'ri keladigan umumiylikni aniqlash mumkin[1]. U rivojlanish darajasi, bilim zahirasi, fikrlash xarakteri, faoliyat va xulq-atvor baholarining o'xshashligi bo'lishi mumkin.

Korreksion yo'nalganlik tamoyili. Korreksion yo'nalganlik tamoyili bolaning sog'lomligiga tayanishni, kar bolaning rivojlanishida kompensator imkoniyatlarini ta'minlashni nazarda tutadi. Kar bola sog'lom miyaga ega bo'lib, ko'rgazma-harakatli va ko'rgazma-obrazli darajada atrof dunyoni aks ettirib anglay oladi. Ifodali harakatlar tizimini – imo-ishorali nutqni egallab, muloqotga kirishish ehtiyojini qidiradilar. Karlarda yo'qolgan, buzilgan eshitish funksiyasini qisman ko'rish, kinestetik va boshqa analizatorlar faoliyati egallaydi. Saqlanib qolgan ko'rish idrokiga tayanish karlarda nutq a'zolarining qo'rinadigan harakatlari orqali og'zaki nutqni idrok etishning maxsus metodi – labdan o'qishni shakllantirishga imkon beradi. Bunda labdan o'qishning sifati tinglovchiniig faolligiga bog'liq[4]. Bunday qarama-qarshi faollik, eng avvalo, kutilayotgan xabarni ehtimollashda, so'zlarni aks ettirib talaffuz etishda, berilayotgan barcha ma'lumotlarni qayta ishlashda namoyon bo'ladi. Kar bolalar maktabining o'quv rejasi ham korreksion yo'nalganlik tamoyilini e'tiborga olgan holda tuzilib, unga talaffuzni shakllantirish va eshitish idrokini rivojlantirish, tevarak-atrof bilan tanishtirish, predmetli-amaliy o'qitish fanlari kiritilgan. Korreksion yo'nalganlik tamoyili har bir darsda amalga oshiriladi. Surdopedagog bolalarda og'zaki nutqni shakllantirishga, bilish faoliyatini rivojlantirishga harakat qiladi, yangi tushunchalarni hosil qilayotib o'qituvchi saqlangan barcha analizatorlarning ishini faollashtiradi. Korreksion yo'nalganlik tamoyili og'zaki metodlar bilan birgalikda ko'rgazmali va amaliy metodlarni qo'llashni nazarda tutadi.

Fan asoslarini va soʻzlashuv nutqni oʻzlashtirish jarayonining birligi tamoyili. Umumtaʼlim maktab oʻquvchilari fan asoslarini maktabgacha yoshda saqlangan eshitish asosida kattalar va tengdoshlari bilan aloqa qilishda shakllangan nutq yordamida oʻzlashtirib olsalar, kar oʻquvchilarda esa fan asoslarini va soʻzlashuv nutqni egallash jarayonlari oʻzaro aloqadordir. Lugʻat zahirasini boyitish va grammatik koʻrilishini shakllantirish karga fan asoslarini egallash jarayonini osonlashtiradi va aksincha, fan asoslarini egallash oʻquvchilar lugʻatini yanada boyitib, ogʻzaki nutqni rivojlantiradi[5]. Kar bolalar maktabining dasturlarida oʻquv fani boʻyicha dastur mazmunini oʻzlashtirish ishlari bilan parallel ravishda nutqni rivojlantirish ishlari zarurligi maxsus taʼkidlab oʻtilgan.

Fan asoslari va ogʻzaki nutqni oʻzlashtirish jarayonining birligi tamoyili boshlangʻich sinf oʻqituvchisi va fan oʻqituvchisidan kar oʻquvchilar nutqining barcha tomonlarini (fonetik, grammatik, leksik) korreksiyalashni talab etadi. Bu, oʻqituvchidan sinfning va har bir oʻquvchining nutq imkoniyatlarini bilishni, oʻquvchining nutqiga yakka ish mazmunini eʼtiborga olgan holda talablar qoʻyishni nazarda tutadi. Ushbu tamoyilga asoslanib, fan oʻqituvchisi oʻz fani boʻyicha atamaologiyani oʻzlashtirishdan tashqari bolalar tomonidan boshqa fanlarni oʻrganishda toʻplagan lugʻatini faollashtirishni amalga oshiradi. Oʻquvchilarni sinonimlar, antonimlar turli umumlashtiruvchi soʻzlardan faol mashq qildirish mumkin. Oʻqituvchi oʻquvchilarda bogʻlangan nutqning ogʻzaki va yozma shakllarini dialogik va monologik nutq malakalarini rivojlantirishga alohida ahamiyat berishi kerak.

Adabiyotlar

1. Mamarajabova Z.N. Adabiy taʼlim jarayonida zaif eshituvchi oʻquvchilar nutqini rivojlantirish.. Ped. fan. doktori. dis. (DSc) avtoref...– Toshkent:TDPU.2020
2. Mamarajabova Z.N.Surdopedagogika -T.,2019.
3. Малофеев Н. Н. Современный этап в развитии специального образования в России: Результаты исследования как основа для построения программы развития // Дефектология. — 2017. — № 4. — С. 3—15.
4. Назарова Н.М. Образование человека с особыми образовательными потребностями: социальный заказ и системные риски //Педагогический вестник.- №11 (542-543) 1-30 ноября.- 2012.- С. 12-13.

5. Шматко Н. Д. Инновационные формы воспитания и обучения детей с нарушенным слухом / Н.Д. Шматко // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. – 2019. – № 6. – С. 16-25.